

ПОМАГАЙБА
Василь
Іванович
(1892—1972)

Педагог, фахівець
у галузі дидактики,
методики навчання
в початковій школі

Василь Іванович Помагайба народився 14 січня 1892 р. в с. Гнатівці Медог-сибізького повіту Кам'янець-Подільської губернії (тепер Хмельницька область) у сім'ї селянина-середняка. Навчався у двокласній учительській школі, по закінченні якої склав іспити на звання спочатку вчителя початкової школи, а потім — учителя повітового місцевого училища (місцезнаходження учительської школи встановити не вдалося). Уже в 15 років юнак розпочав свою педагогічну діяльність: у 1907—1916 рр. працював учителем, а потім завідувачем початкової школи в м. Хмільнику та в с. Дубовому Литинського повіту Кам'янець-Подільської губернії.

У 1916—1919 рр. навчався на філологічному відділенні Вінницького учительського інституту мови й літератури. По закінченні в 1919—1923 рр. завідував семирічною школою у м. Хмільнику, повітовим відділом народної освіти, а також викладав педагогічні дисципліни у Хмельницькому педагогічному технікумі й на трирічних педагогічних курсах.

З ліквідацією в 1923 р. Хмельницького повіту В. І. Помагайба переїхав до Києва, де жив, навчався і працював до 1932 р. Цей період був надзвичайно насиченим для молодого вчителя. У 1925—1928 рр. він завідував школою відомого в ті часи дитячого містечка «Ленінське». Одночасно працював у Київській обласній дослідно-педологічній станції спочатку завідувачем кабінету соціальної педагогіки, а потім директором станції (1925—1931). У 1925—1928 рр. навчався в аспірантурі Київського інституту народної освіти (КІНО) на педагогічному факультеті. У 1929 р. захистив дисертацію з теми «Аналіз техніки уроку». У 1929—1932 рр. завідував секцією дидактики Київської філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки, керував написанням кандидатських дисертацій аспірантів. У КІНО він очолював кафедру педагогіки, а з 1927 по 1932 р. викладав педагогіку як доцент, а згодом як професор.

Василь Іванович був членом Науково-педагогічного товариства, яке діяло при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) у 1926—1929 рр. У своєму складі товариство налічувало до 300 осіб: вчителі, викладачі київських інститутів, наукові співробітники ВУАН. Очолював організацію О. Корчак-Чепурківський, серед активних діячів були В. Ф. Дурдуківський, Г. М. Іва-

ниця, О. М. Астряб, Г. І. Савицька, Т. Г. Лубенець та ін. Товариство складалося з окремих груп за спеціальностями: методика природознавства, методика мови (російської та української), методика географії, методика роботи молодших школярів, якою керував В. І. Помагайба. Кожна з груп двічі на місяць збиралася на засідання, де заслуховувалися доповіді окремих членів групи про виконання певних дослідницьких завдань. ВУАН видавала наукові збірники та окремі праці членів товариств. У 30-х роках Науково-педагогічне товариство звинувачувалося в проведенні націоналістичної роботи, й багато його членів зазнали переслідувань і репресій.

У 1932 р. Василь Іванович переїздить до Харкова, де продовжує активно працювати в галузі педагогіки. З 1932 до 1937 р. він керував в Українському науково-дослідному інституті педагогіки секцією дидактики й вів спецсеминар з педагогіки для аспірантів на педагогічному факультеті Харківського інституту народної освіти. У травні 1934 р. кваліфікаційним комітетом НКО УСРР В. І. Помагайбі було присвоєно звання дійсного члена, професора Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІПу). Із січня 1935 р. по вересень 1936 р. він завідував навчальною частиною і науково-дослідною роботою в першій дослідницькій школі Наркомосу УСРР при УНДІПі.

Результати своїх науково-педагогічних досліджень учений відобразив у численних працях, перші з яких побачили світ у 1924 р. Так, низку статей він присвятив ідеї дальтон-плану як способу організації навчального процесу («Дальтонівський план на практиці (з досвіду дитячого городка Ленінськ», 1924), «Література про Дальтонівський план», 1924), проблеми підготовки вчителя до уроків («Готування вчителя до лекції», 1928), методам навчання («Методи навчання в світлі постанови ЦК ВКП (б) та ЦК КП(б)У про початкову і середню школу», 1932), методиці проведення лекцій у вищій школі («Лекція і педпроцеси вишів і технікумів», 1933), проблеми створення підручників («Підручник в учбовій роботі шкіл ФЗУ», 1933) та ін. Його перу належить кілька монографій і брошур: «Летня работа в сельской школе» (1927), «Дидактические замечания о работе учителя с двумя классами» (1930) та ін.

Розглянемо деякі з цих публікацій. У статті «Готування вчителя до лекцій» Василь Іванович логічно й переконливо доводить необхідність серйозної підготовки вчителя до уроків: «... яким би великим досвідом не володів учитель, а готуватись до кожної лекції він повинен. Хто не готується, той мало розуміється на навчанні, або не відчуває громадської відповідальності за роботу, що йому доручило суспільство...». Вчений радить учителю для організації праці вести робочі щоденники, а також дає конкретні рекомендації щодо підготовки до уроків.

Проблемі проведення, побудові, змісту лекції у вищій школі присвячена стаття «Лекція і педпроцеси вишів і технікумів». Автор пише, що запровадження лекції в практику вищої школи та технікумів не є реставрацією «старої лекційної, схоластичної форми праці». На його думку, лекція — це «найдосконаліший спосіб висвітлення висококваліфікованим викладачем основних найновіших досягнень світової науки й техніки, подаючи їх за певною системою, з додержанням низки раціональних методичних прийомів». Викладач повинен мати чітку мету відповідно до теми лекції, план, схему, робочі нотатки, засоби онаочнення, завдання для самостійної роботи студентів, уміти викласти матеріал у відведений для лекції час тощо.

Надійною підтримкою, однодумцем і колегою В. І. Помагайби була його дружина Г. І. Савицька (за фахом педагог). Разом вони створили кілька підручників для початкової школи, які витримали не одне видання, зокрема: «Буквар» (1933, 1934), «Українська мова для першого року навчання» (1932) та ін.

Не просто складалася доля вченого. Він став жертвою тогочасного суспільно-політичного ладу. У вересні 1936 р. за розпорядженням наркома освіти УСРР В. П. Затонського його було звільнено з роботи з формулюванням: «...не забезпечував наукової роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки». Пізніше в одному з протоколів допиту В. І. Помагайба повідомив, що директор УНДІПу пояснив йому причину звільнення членством у Науково-педагогічному товаристві ВУАН.

У січні 1937 р. В. П. Затонський направив В. І. Помагайбу на роботу в школу № 90 м. Києва (працював завучем, викладачем мови і літератури), а в серпні своїм розпорядженням звільнив його. Нове керівництво Наркомосу розглянуло справу вчителя і в січні 1938 р. поновило Василя Івановича на роботі. Але невдовзі його було заарештовано і відправлено до Лук'янівській в'язниці. Про свою подальшу долю він так писав у автобіографії 23 лютого 1946 р.: «У результаті наклепу антирадянських елементів у січні 1938 року був арештований і за постановою Особливої Ради адміністративно висланий в Казахстан на 5 років...».

Хочеться докладніше спинитися на тому жахливому процесі звинувачень і страждань невинної людини для того, щоб через долю окремої людини більш повно і предметно зрозуміти ту суспільно-політичну ситуацію в Україні в 30-х роках ХХ століття. Нам стануть в нагоді матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО), де зберігається слідча справа репресованого В. І. Помагайби за номером 817.

З Протоколу № 62 IV відділу УДБ НКВС УРСР від 27 січня 1938 р.: у квартирі В. І. Помагайби (вул. Зарудна, 24, кв. 1) здійснено обшук, вилучено його паспорт, профспілковий квиток, дві фотографії, трудову книжку, атестат про закінчення інституту, свідоцтво про закінчення аспірантури, заборонені книжки М. І. Бухаріна, М. О. Скрипника, Л. Б. Каменева, облигації, листування. При обшуку була присутня дружина Г. І. Савицька. Василя Івановича було зарештовано й доставлено в Комендатуру НКВС УРСР. Із цього моменту розпочався тривалий процес допитів і пошуку звинувачень. В. І. Помагайбу звинуватили в належності до антирадянської націоналістичної організації.

У постанові НКВС по Київській області від 8 грудня 1938 р. сказано: «Звинувачуваний В. І. Помагайба був учасником антирадянської української націоналістичної організації, в яку був втягнутий в 1935 році Стрельбицьким (директор Науково-педагогічної бібліотеки УНДІПу. — Л. Б.). Беручи завдання від Стрельбицького, організовував фашистські групи з метою повстання. З перших днів революції примикав до антирадянської націоналістичної течії. В 1918 році був цензором петлюрівської газети. З 1926 по 1929 рік був членом науково-педагогічного товариства, яке під прапором легальної форми свого існування проводило антирадянську націоналістичну роботу по впровадженню серед наукових працівників і молоді, яка навчається, націоналістичних поглядів. Був зв'язаний з видними націоналістами Гермайзе, Дорошкевичем, Іваницею, Догою і іншими, разом з якими проводив антирадянську націоналістичну діяльність у питаннях педагогіки і виховання студентства.

Звинувачуваний В. І. Помагайба винним себе в належності до антирадянської організації не визнав, проте підтвердив, що він проводив антирадянську націоналістичну діяльність». Цей документ завершується висновком, що «антирадянську діяльність» В. І. Помагайби потрібно ще дослідити, а самого звинувачуваного допитати, тобто було порушено клопотання перед НКВС СРСР про продовження слідства у справі В. І. Помагайби і перебуванні його у в'язниці. Такі постанови виходили щомісяця аж до його вислання і майже щодня проводилися допити. Вони тривали до квітня 1939 р. Вирок був таким: «Василь Іванович Помагайба... звинувачувався в тому, що з 1935 року був учасником антирадянської української націоналістичної організації. Будучи членом науково-педагогічного товариства, проводив націоналістичну діяльність в області педагогіки. Окрім цього, входив до складу антирадянської націоналістичної групи, яка існувала в Київському інституті народної освіти, тобто в злочинах за ст. 54-10, 54-11 УРСР». Далі справу № 817 було передано на розгляд Особливої Ради при НКВС СРСР, яка 11 жовтня 1939 р. винесла рішення про адміністративне заслання В. І. Помагайби до Казахстану на п'ять років.

У січні 1940 — квітні 1946 рр. учений працював доцентом на кафедрі педагогіки Кзил-Ординського педагогічного інституту. Крім викладацької діяльності, виступав з доповідями на учительських конференціях, на різного роду курсах перед педагогами міста й області, перед батьками, військовими, піонервожатими; друкував статті в обласній газеті «Ленинский путь»; редагував «Наукові записки» інституту. Василь Іванович мав заслужений авторитет серед студентів, викладачів, працівників освіти, про що свідчить характеристика, видана йому науково-навчальною частиною Кзил-Ординського педінституту (1945) для затвердження у вченому званні кандидата педагогічних наук.

В. І. Помагайба брав активну участь у різних наукових сесіях, конференціях. Ще до арешту в 1931, 1934, 1936 рр. виступав із науковими доповідями на всесоюзних і республіканських сесіях науково-дослідних інститутів у Москві, Києві, Харкові, Мінську. У Кзил-Ординському педагогічному інституті керував підготовкою наукових конференцій і сам виступав із доповідями. А в вересні 1945 р. був учасником сесії Академії педагогічних наук у Москві.

У квітні 1946 р. Міністерство народної освіти України відкликло В. І. Помагайбу з Казахстану, і той повернувся до Києва. З 20 травня до 25 грудня працював на кафедрі педагогіки Київського педагогічного інституту. І знову виникли складнощі: за браком київської прописки вченого було звільнено з роботи. Й хоча постановою Президії Верховної Ради УРСР у грудні 1946 р. його прописали, проте вакансії для педагога в Київському педагогічному інституті не знайшлося. Міністерство освіти направило Василя Івановича на роботу до Ніжинського педагогічного інституту, де він пропрацював доцентом кафедри педагогіки до 1954 р. В. І. Помагайба проводив науково-дослідну роботу в інституті, підтримував зв'язок з Академією педагогічних наук СРСР. У 1953 р. він захистив другу кандидатську дисертацію з теми «Основні шляхи подолання другорічництва в початкових класах», і йому було присвоєно ступінь кандидата педагогічних наук. В. І. Помагайба був людиною високої ерудиції в галузі педагогічних наук, на високому рівні читав лекції. У 1954 р. його запросили працювати в Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП).

Після повернення в Україну Василь Іванович постійно домагався реабілітації. Так, 27 січня 1948 р. він звернувся до Київського обласного управління Міністерства державної безпеки з клопотанням про реабілітацію та дозвіл прописатися в м. Києві. Ось що писав у своєму клопотанні вчений: «Пляма бувшого засланого і 38 стаття положення про паспорти приносить мені дуже великі неприємності і труднощі в науково-дослідній роботі, яка була і є основною метою мого життя. Покарання поніс внаслідок наклепу антирадянських елементів». Після цього В. І. Помагайбу протягом кількох років викликали на співбесіди. Врешті-решт 22 липня 1959 р. Київський обласний суд скасував постанову 1938 р. про засудження вченого й реабілітував його ім'я. У постанові суду зазначено, що підстав для засудження В. І. Помагайби не було...

Прийняття «Законау про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), демократичні процеси, зумовлені «хрущовською відлигою», сприяли появі праць ученого, новаторських за змістом, хоча і в рамках радянського дискурсу. У цей час побачили світ його монографії: «Попередження неуспішності в навчанні грамоти» (1958), «Про поліпшення методів навчання у восьмирічній школі» (1962; у співавторстві з В. О. Онищук, О. С. Татенко), «Основні вимоги до методики дидактичних досліджень» (1965), «Робота вчителя в малокомплектних школах» (1968, 2-ге вид.) й низка підручників: «Русский язык. Учебник для второго класса школ с украинским языком обучения» (1969), «Русский язык для 3-го класса школ с украинским языком обучения» (1971) та ін.

У монографії «Попередження неуспішності в навчанні грамоти» автор розкриває основні закономірності процесу навчання грамоти, показує труднощі в ньому та шляхи подолання їх з метою забезпечення високої успішності з мови й загального розвитку розумових і фізичних сил учнів. На основі використання досліджень у галузі методики та психології процесу початкового навчання читання й письма, даних логопедії, передового педагогічного досвіду він доводить, що процес оволодіння початковою технікою читання й письма досить складний. Він потребує наявності у дитини відповідного розвитку органів чуття, мови, уваги, мислення, пам'яті, уяви, волі, а від учителя — достатньої обізнаності з методикою навчання грамоти.

Окремою сторінкою життєвого шляху вченого є його праця в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, де він досліджував проблеми дидактики. В 1961 р. він очолив відділ дидактики інституту, який під його керівництвом працював над розробкою проблем визначення суті, законів і закономірностей навчального процесу, уточнення й поглиблення дидактичних принципів та правил навчання.

Актуальним питанням дидактики вчений присвятив статті: «Основні вимоги до методики дидактичних досліджень» (1965), «Сучасні проблеми дидактики та основні умови їх досліджень» (1972), «Розвиток дидактики як науки» (1972) та ін. Хоча основою написання цих праць є марксистсько-ленінська теорія, вони сприяли розвитку дидактичної науки. Так, у першій із них автор обґрунтував актуальні проблеми подальших дидактичних досліджень: визначення і уточнення основних дидактичних закономірностей навчального процесу; система та методи трудової і політехнічної підготовки; розвиток раціоналізаторських і винахідницьких здібностей в учнів; шляхи формування, розвитку і раціонального використання образно-емоційного мислення учнів у навчально-виховній роботі; створення науково обґрунтованої організації навчально-виховного процесу у школах подов-

женого дня; дидактичні основи створення й використання технічних засобів у навчанні; створення методики вивчення психофізіологічних особливостей учнів та використання здобутих даних для оптимізації навчально-виховного процесу та ін.

Заслуговують на увагу праці вченого історико-педагогічного характеру («З історії розвитку основних проблем педагогічної науки в Українській РСР», 1967; «З історії становлення змісту навчання в загальноосвітній школі Української РСР (1917—1967)», 1968 та ін.). У ґрунтовній статті «З історії розвитку основних проблем...» автор проаналізував напрями педагогічної науки наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., методи і форми навчання в їх історичному розвитку в Україні. Він об'єктивно висвітлив методи навчання, які були запроваджені в школі в 20—30-х роках: комплексне навчання, дальтон-план (перейменований в лабораторно-бригадний метод), метод проектів. Учений розкрив суть кожного з них і показав, як розроблялося питання про методи навчання в Україні. В. І. Помагайба проаналізував праці зарубіжних (Дж. Дьюї, М. Штейнгауза, В. Х. Кільпатрика та ін.) і вітчизняних учених (С. Х. Чавдарова, Я. Б. Резніка, К. П. Ягодівського та ін.), партійні постанови, що засуджували ці методи. Він вважав, що «за роки радянського будівництва внесено чимало нового, раціонального в методи навчання і форми організації навчально-виховного процесу підростаючого покоління», проте розвиток народного господарства, науки й техніки потребує подальших пошуків методів і форм.

Аналізуючи зміст навчання в загальноосвітній школі УРСР в 1917—1967 рр., В. І. Помагайба зазначав, що Лютнева революція мало що змінила в змісті освіти в школах України, однак український народ дістав, на решті, право навчатися рідною мовою. Вчений аналізує навчальні плани, підручники, які були створені в 1917—1920 рр. На протигагу історико-педагогічній літературі минулих років, називаються прізвища відомих українських педагогів, таких як Б. Д. Грінченко, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга та ін. Василь Іванович порівнює соціальне виховання дітей у РРФСР та Україні. Він доводить, що за своїм завданням соціальне виховання було в основному однаковим, але «шляхи його здійснення дещо різнилися: на Україні у 1920—1922 рр. була орієнтація на дитячий будинок з елементами вільного виховання на трудовій основі, а в РРФСР спочатку теж орієнтувалися на вільне виховання, а згодом — на трудову школу з предметною системою навчання за сталою програмою для кожного класу». У статті розкривається досвід навчання за комплексною і комплексно-проектною системами, досліджується розвиток загального, трудового й політехнічного навчання в Україні, висвітлюються причини прийняття Верховною Радою СРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні» (1958) та подальший розвиток змісту освіти в 60-х роках ХХ ст.

Як бачимо, попри всі перипетії і складнощі власної долі педагог усі роки активно займався науково-методичною і педагогічною діяльністю. Коло його наукових інтересів було різнобічним і широким. Він зробив вагомий внесок у розвиток педагогічної науки, а саме в розробку таких проблем: сільська школа (планування роботи, організація літньої роботи, завдання і техніка проведення уроку з двома класами в малокомплектній школі тощо); підготовка вчителя до уроку; початкове навчання (розвиток писемної мови, пояснення матеріалу, методи попередження неуспішності, повторювально-облікові уроки, структура уроку тощо); дидактика й дидактичні досліджен-

ня (аналіз техніки шкільного уроку, про засвоєння системи понять у навчальному процесі, про діалектичні закономірності педагогічного процесу, методи дидактичних досліджень, розвиток дидактики як науки тощо); система навчання грамоти в дошкільних закладах; вища педагогічна освіта (лекція в педагогічному процесі вузів і технікумів, робота педінститутів зі школами, практичні заняття з педагогіки); взаємовпливи політики й педагогіки; історія педагогіки та ін.

Помер В. І. Помагайба 25 грудня 1972 р., похований на Берковецькому цвинтарі. Незважаючи на складнощі долі й часу, вчений успішно і самовіддано працював у царині педагогіки. Він був талановитим, з різноплановими науковими інтересами вченим. Науково-педагогічна спадщина В. І. Помагайби дотепер не досліджувалася; вона потребує глибокого вивчення й варта того, щоб стати широковідомою педагогічному загалу.

Праці

Помагайба В. І. Дальтонівський план на практиці (з досвіду дитячого городка Ленінськ) // Рад. освіта. 1924. № 1—2.

Помагайба В. І. Література про Дальтонівський план // Рад. освіта. 1924. № 7.

Помагайба В. І. Про працю за комплексами з двома групами на вчителя // Рад. освіта. 1928. № 9.

Помагайба В. І., Савицька А. І. Букварь молодого колхозника. Х.; К.; 1930.

Помагайба В. І., Савицька Г. І. Українська мова для першого року навчання. К., 1932.

Помагайба В. І., Савицька Г. І. Буквар. К., 1932, 1933, 1934.

Помагайба В. І. Попередження неуспішності в навчанні грамоти. К., 1958.

Помагайба В. І., Онищук В. О., Татенко О. С. Про поліпшення методів навчання у восьмирічній школі / За ред. В. І. Помагайби. К., 1962.

Помагайба В. І. З історії розвитку основних проблем педагогічної науки в Українській РСР // Нариси з історії розвитку педагогічної науки на Україні (1917—1967). К., 1967.

Помагайба В. І. Робота вчителя в малокомплектних школах. 2-ге вид., доп. К., 1968.

Помагайба В. І. З історії становлення змісту навчання в загальноосвітній школі Української РСР (1917—1967) // Педагогіка. 1968. Вип. 7.

Козловская Е. В., Помагайба В. І., Савицька А. І. Русский язык: Учеб. рус. яз. для 4-го кл. шк. с укр. яз. обучения. 10-е изд. К., 1969.

Помагайба В. І. Сучасні проблеми дидактики та основні умови їх дослідження // Питання методики дидактичних досліджень. К., 1972.

Помагайба В. І. Розвиток дидактики як науки // Актуальні питання дидактики. К., 1972.

Література

Березівська Л. Д. Василь Іванович Помагайба // Шлях освіти. 2002. № 1. ЦДАГО України. Ф. 263, оп. 1, спр. 50302 к. 1007. Т. 1—4.